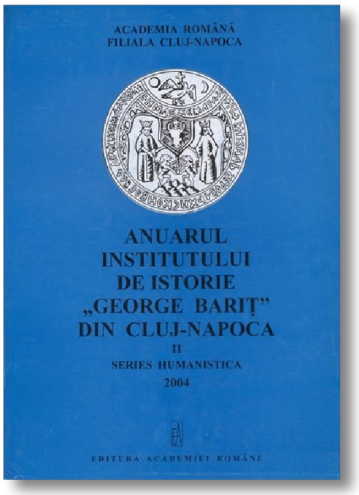

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Problematica inconștientului în paradigmele psihologiei contemporane

Adrian Nicolae Opre

How to cite this article:
Opre, Adrian Nicolae (2004) *Problematica inconștientului în paradigmele psihologiei contemporane*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 2, pp. 61–80. DOI: 10.5281/zenodo.22965515

© 2004: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

PROBLEMATICA INCONŞTIENTULUI ÎN PARADIGMELE PSIHOLOGIEI CONTEMPORANE

Adrian Nicolae Opre
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj Napoca

La începutul mileniului al treilea problematica inconştientului se dovedeşte a fi la fel de actuală ca şi la începutul secolului al XX-lea. Motivul îl constituie în primul rând diferenţele, uneori sensibile, de abordare şi interpretare a acelor fenomene pe care psihologii, aparţinând diferitelor şcoli, le atribuie vieţii mentale inconştiente. Cu toate acestea, nu putem să trecem cu vederea faptul că ultimele decenii au relevat, tot mai frecvent, convergenţe neaşteptate între rezultatele investigaţiilor unor cercetători aparţinând unor angajamente paradigmatice considerate adesea incompatibile. Astfel, de exemplu, teoria psihanalitică clasică şi cea cognitivistă, tradiţional privite ca orientări diametral opuse, se întâlnesc acum tot mai frecvent în spaţii comune ale inconştientului. Acestora li se adaugă psihobiologia, care ne oferă o serie de modalităţi de confirmare obiectivă a asumpţiilor lansate de primele două. Tocmai din acest motiv, am considerat nimerit ca, înainte de a ne adânci în detaliile vizând procesele perceptive inconştiente, să purcedem mai întâi la un pelerinaj pe domeniile acestor trei paradigme. Importanţa unei asemenea incursiuni este dovedită prin parcurgerea literaturii de specialitate, care evidenţiază că aceste abordări domină cercetarea modernă asupra inconştientului. Sunt descrise deosebirile, dar şi asemănările dintre perspectivele psihodinamice şi cele cognitiviste, precum şi atenţia pe care fiecare o acordă competenţelor cognitive şi emoţionale înnăscute. Modelele teoretico-experimentale ale celor două paradigme vor fi secondate şi susţinute de rezultatele remarcabile ale investigaţiilor psihobiologice.

Intenţia noastră, declarată deja prin unul din obiectivele lucrării, este de a testa posibilitatea elaborării unui model integrativ şi coerent al inconştientului, care să îmbine aspectele pur cognitive cu cele afectiv-motivaţionale şi psihofiziologice. Privind retrospectiv, sesizăm că nu a fost nicidecum un lucru uşor să convingi comunitatea ştiinţifică de faptul că procesele psihodinamice inconştiente ar putea fi studiate apelând la metode şi instrumente obiective de cercetare. Înţelegem acum probabil mai bine decât oricând compromisurile cercetării psihologice a secolului trecut. Uneori, ea a fost constrânsă să recurgă la suprasimplificarea fenomenelor

An. Inst. de Ist. „G. Barit" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. II, 2004, p. 61–80

studiate, pentru a obține un control mai riguros al variabilelor, dar a pierdut astfel din ecologicitate. Alteori, le-a studiat în toată complexitatea lor, dar a concedat exactitatea măsurătorilor. Venind în întâmpinarea unor atari neajunsuri, în prezenta lucrare ne-am propus elaborarea unei metodologii investigative care să permită un nivel superior de obiectivizare a varietății fenomenelor inconştiente, evitând însă artificialitatea cercetărilor. În acest sens, preluând tezele lansate de figuri marcante ale psihologiei contemporane precum Erdeley[1], Shevrin[2], Stein[3], vom încerca concilierea metodelor psihodinamice cu cele cognitive şi neurofiziologice într-un model compozit şi complementar. Pe această cale, nădăjduim că asumpțiile vădit subiective ale psihologilor clinicieni cu angajament psihanalitic vor fi contrabalansate de metodele cognitive cu grad înalt de obiectivitate. În plus, dimensiunea pur psihologică a metodelor psihodinamice şi cognitive va fi completată de cea fiziologică, a procedeelor neurobiologice, care sunt independente de orice inferențe psihologice.

1. PERSPECTIVA PSIHANALITICĂ ASUPRA INCONŞTIENTULUI

Cu toate că într-o anumită privință multe dintre conceptele şi tezele psihanalitice necesită actualizare, în alte privințe unele dintre ele au rezistat cu pertinență la testul timpului. În cele ce urmează, vom surprinde atât abordările psihanalitice clasice (freudiene), cât şi pe cele neopsihanalitice, încercând apoi o integrare a acestora. Dată fiind importanța deosebită pentru cercetarea psihologică a ideilor şi proiectelor lansate de mişcarea New Look, precum şi relația ei cu şcoala psihanalitică, ne este aproape imposibil să le tratăm separat. În plus, extensiile şi replicile date New Look-ului inițial (New Look 1, 1947–1950) ne sunt deosebit de utile atât ca repere temporale dar, mai ales, ca mărturii ale eforturilor de a apropia gândirea psihanalitică de concepția cognitivistă.

New Look 1, program replică la gândirea behavioristă, inițiat de către Bruner şi Postman[4], a constituit o reacție vehementă împotriva supraestimării caracterului obiectiv al stimulilor în studiile psihologice asupra percepției. În conformitate cu tezele acestui program, percepția constituie un fenomen interactiv; factorii organici, precum şi trebuințele, expectanțele şi mecanismele defensive interacționează cu inputul senzorial, iar rezultatul acestei interacțiuni îl constituie percepția.

---

[1] M. H. Erdelyi, *A new look at the New Look: Perceptual defense and vigilance*, „Psychological Review", 81, 1974, p. 1–25.

[2] H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertel, W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive, and neurophysiological convergences*, New York, USA, Guilford Press, 1996.

[3] *Cognitive science and the unconscious*, D. J. Stein (ed), USA, Washington, DC, American Psychiatric Press, Inc.,1997.

[4] J. S. Bruner, L. Postman, *Perception, cognition, and behavior*, „Journal of Personality", 18, 1949, p. 14–31.

În fapt, New Look 1 reprezintă o reînsufleţire a perspectivei bartlettiene în psihologie (Bartlett[5]) care, fiind insuficient de riguroasă din punct de vedere experimental-metodologic, s-a ofilit în perioada behavioristă. Cu toate că suntem tentaţi să asociem numele lui Bartlett cu studiul memoriei, nu trebuie să neglijăm faptul că perspectiva sa constructivistă a fost mult mai extins aplicată. Capitolul al doilea al lucrării sale fundamentale, *Remembering* conţine exclusiv studii experimentale proprii asupra percepţiei din perspectivă constructivistă, incluzând chiar şi investigaţii asupra percepţiei subliminale. Convingerea sa, elaborată în virtutea rezultatelor cercetărilor personale, este că temperamentul, interesele şi atitudinile pot influenţa procesele şi conţinutul perceptiv. Această concepţie este limpede exprimată în una din afirmaţiile sale: „tot ceea ce credem că este obiectiv perceput, în realitate este de fapt rezultatul inferenţelor noastre" (apud Erdeley[6]). Demn de reţinut este că ceea ce noi numim astăzi tradiţia bartlettiană (New Look 0) reprezintă, în realitate, o reînviere a tradiţiei constructiviste continentale căreia i-a aparţinut şi Freud. Constructivismul freudian are însă câteva particularităţi care îl individualizează în raport cu varianta ortodoxă a acestei orientări. Spre exemplu, Freud considera că abordarea constructivistă a percepţiei trebuie să ia în considerare reconstrucţiile emoţional motivate, precum şi pe cele defensive. Ca atare, putem considera că primele două „New Look-uri" sau tradiţii constructiviste sunt, în ultimă instanţă, perspective psihodinamice, dar nu neapărat freudiene, asupra percepţiei şi memoriei.

Spre deosebire de acestea, New Look 2 (Erdeley[7]) şi îndeosebi New Look 3 (Greenwald[8]) sunt reinterpretări cognitiv-informaţionale ale aceloraşi fenomene, cu o evidentă focalizare pe problematica proceselor inconştiente. Modelul cogniţiei inconştiente, afirmă Greenwald, este evident mai simplu şi mai comprehensibil decât portretul mult prea sofisticat al inconştientului psihanalitic. În plus, continuă el, trebuie să acceptăm faptul că teoria psihanalitică şi problematica inconştientului nu reprezintă unul şi acelaşi lucru şi ar fi mult mai util pentru noi toţi dacă cele două ar fi menţinute, cel puţin teoretic, separat. Din nefericire, în practică, lucrurile nu stau tocmai aşa. Numeroşi psihologi clinicieni operează în virtutea acceptării unei cvasi ori chiar complete dependenţe a problematicii inconştientului de modelul psihodinamic.

Pentru cel care parcurge lucrările reprezentanţilor mişcării New Look este lesne de sesizat faptul că aceştia au preluat în interpretările lor modelul astronomic. În astronomie, atunci când traiectoria expectată a unui corp ceresc suferă abateri

---

[5] F. C. Bartlett, *Remembering: A study in experimental and social psychology*, England, Cambridge University Press, 1932.

[6] M. H. Erdelyi, *Psychodynamics and the unconscious*, „American Psychologist", 47, 1992, p. 784–787.

[7] Idem, *A new look at the New Look: Perceptual defense and vigilance*, „Psychological Review", 81, 1974, p. 1–25.

[8] A. G. Greenwald, *New look 3: unconscious cognition reclaime*, „American Psychologist", 47, 1992, p. 766–779.

observabile, abaterea este pusă pe seama unor influenţe ascunse, nedetectabile. Analog, în psihologie, distorsiunile perceptive şi mnezice, aparent inexplicabile, sunt atribuite unor influenţe inconştiente ce scapă introspecţiei. Ca urmare, aceste influenţe sunt deduse, iar investigarea lor se face apelând la metode indirecte de evaluare.

Cu toată forţa pe care o poartă în sine conceptul de inconştient, analiza lui reclamă o deosebită delicateţe şi circumspecţie. Una dintre raţiunile acestei precauţii o constituie tendinţa termenului de a căpăta multiple semnificaţii. Acest lucru este dovedit tocmai de varietatea concepţiilor asupra inconştientului. În continuare, ne vom concentra, mai întâi, într-o formă contrasă, doar asupra perspectivelor psihanalitice, urmând ca apoi o abordare similară, dar sensibil mai extinsă, să o realizăm din perspectivă cognitivistă.

Există patru modelări psihanalitice ale inconştientului. Două aparţin gândirii freudiene clasice, fiind cunoscute ca modelul topografic şi cel structural, iar celelalte două sunt emergenţe ale teoriei relaţionării obiectuale şi respectiv ale psihologiei *Eu*-lui, adică de factură neopsihanalitică. Evitând pe cât posibil redundanţa ideatică, dar şi suprasimplificarea, în cele ce urmează le vom prezenta pe fiecare separat, începând, desigur, cu cele freudiene.

Cea mai însemnată contribuţie a lui Freud la studiul inconştientului rezidă în accentul pus pe modalităţile prin care inconştientul ne poate influenţa gândirea şi acţiunile. În lucrările sale *A note on the Unconscious in Psychoanalysis*[9] şi, *The Unconscious*[10], Freud operează binecunoscuta distincţie dintre cele trei accepţiuni ale termenului de „inconştient": prima este descriptivă şi se referă la utilizarea adjectivală a termenului în legătură cu o idee sau un proces; a doua este dinamică şi se referă la rolul activ, cauzal, pe care-l poate avea inconştientul în determinarea gândurilor, acţiunilor şi simptomelor unui individ; a treia este utilizarea sistematică sau topografică ce se referă la un sistem distinct, printre proprietăţile căruia este aceea de a avea un conţinut inconştient, atât în sens descriptiv cât şi dinamic.

1.1. MODELUL TOPOGRAFIC

Modelul topografic propune o divizare tripartită a psihicului după cum urmează: conştient, preconştient şi inconştient. Sistemul conştient reuneşte toate cunoştinţele introspectiv-accesibile subiectului la un moment dat. Informaţiile, potenţial disponibile subiectului, dar temporar absente din spaţiul conştienţei, constituie sistemul preconştient. Aceste conţinuturi pot însă deveni conştiente dacă individul depune un efort în acest sens. Regulile şi operaţiile care guvernează aceste două sisteme sunt similare, ca atare, navigarea informaţiilor de la un sistem la altul este liberă şi reclamă un efort mental relativ redus. Acesta este motivul

[9] S. A. Freud, *A note on the unconscius in psychoanalysis*, „The Pelican Freud Library", vol. 11, Harmondsworth, Penguin, 1912/1984.

[10] S. Freud, *The Unconscius*, „The Pelican Freud Library", vol. 11, Harmondsworth, Penguin, 1915/1984.

pentru care adesea Freud integra cele două sisteme în unul singur, sistemul preconştient-conştient. În ceea ce priveşte sistemul inconştient, lucrurile stau altfel, diferenţele fiind evidente. Operaţiile sale sunt calitativ diferite de cele ale sistemului preconştient-conştient şi nici unul dintre conţinuturile sale nu este accesibil conştienţei. Nucleul său, afirmă Freud, este constituit din energii sau instincte, trebuinţe înnăscute, cele mai vădit exprimate fiind trebuinţele sexuale. Ele nu sunt afectate de schimbările evolutive ale individului, de trecerea timpului sau de varietatea contextuală. Funcţionarea acestui sistem exprimă dorinţa implacabilă de a gratifica toate aceste nevoi.

Scopul tuturor acestor eforturi este acela de a reduce tensiunea sistemului, blocarea ei în sistem fiind resimţită neplăcut. Descărcarea tensiunii este confortantă, iar sistemul inconştient va fi de acord cu tot ceea ce favorizează această descărcare. Toată această funcţionare ce vizează detensionarea sistemului este ghidată de principiul plăcerii. Sesizăm aici, ca de altfel şi în cazul altor promotori de paradigme, că Freud, în încercarea sa de a explicita funcţionarea psihică umană, face apel la modele din fizică. În acest sens, el compara psihicul uman cu un sistem energetic care, prin principiul său de funcţionare, urmăreşte să atingă starea entropică minimă, adică starea de echilibru. În concepţia freudiană, exact acelaşi obiectiv urmăreşte şi sistemul inconştient atunci când operează prin variatele sale modalităţi de exprimare a trebuinţelor, căutând în fapt detensionarea.

Două trebuinţe incompatibile şi ireductibile pot fi combinate şi exprimate apoi într-o manieră intermediară, în genul unui compromis al celor două. Acest mod de „scurgere” a dorinţelor ascunse prin variate semnificaţii ale exprimării a fost numit de Freud *proces primar*. Procesele primare sunt specifice inconştientului şi se caracterizează prin: transfer al semnificaţiilor, condensare, iraţionalitate şi dezvoltare prioritară în raport cu procesele secundare. În schimb, sistemul preconştient-conştient urmăreşte să protejeze organismul de efectele nocive ale propriilor porniri, căutând să creeze condiţii pentru ca dorinţele lăuntrice să fie satisfăcute într-o manieră adaptativă. Acest lucru îl realizează prin monitorizarea dorinţelor inconştiente şi încercarea de a controla sau cenzura accesul acestora în câmpul conştienţei. În acest sens, eforturile sunt îndreptate spre amânarea gratificării trebuinţelor inutile la un moment dat şi prohibiţia acelora a căror exprimare ar conduce la consecinţe negative. Toate aceste funcţii reglatorii au fost numite de către Freud *procese secundare*. Ele sunt considerate a fi logice, raţionale, mai lente comparativ cu cele primare şi dezvoltate ulterior acestora. Spre deosebire de cele primare, care sunt ghidate de principiul plăcerii, procesele secundare se conformează principiului realităţii, scopul lor principal fiind acela de a optimiza adaptarea individului la solicitările mediului.

1.2. MODELUL STRUCTURAL

O serie de neajunsuri ale modelului topografic l-au pus adesea în dificultate chiar pe autorul lui, şi aceasta mai cu seamă atunci când surveneau erori diagnostice sau de intervenţie. Acesta a constituit motivul pentru care, în 1923,

Freud a oferit o altă viziune asupra psihicului uman. Nivelurile de conştiinţă postulate în primul model au pierdut mult din valoarea epistemică, explicaţiile oferite în baza acestuia fiind de cele mai multe ori simple tautologii. Noua conceptualizare a psihicului apare în modelul pe care Freud îl va numi modelul structural, deşi, dat fiind accentul pus pe funcţionalitate, ar fi mai potrivit să-l numim model funcţional.

În noul model, revine acum în cea mai mare parte Id-ului ceea ce aparţinuse în cel topografic sistemului inconştient. În accepţiunea freudiană, Id-ul reuneşte ansamblul tuturor trebuinţelor individului, este guvernat de procesele primare, este ghidat de principiul plăcerii şi este întru totul inconştient. O schimbare mult mai evidentă a suferit-o ceea ce în vechiul model constituia sistemul preconştient-conştient. Acesta a devenit Ego, componentă ce încorporează atât cunoştinţe accesibile conştienţei, cât şi materialul inaccesibil acesteia. Modalităţile prin care Id-ul conlucrează cu Ego-ul sunt considerate inconştiente. Ele au fost numite mecanisme defensive şi operează la graniţa dintre Id şi Ego, asemeni unor ,,cenzori vamali". Prin intermediul lor, conţinuturile inconştiente pot fi aduse în spaţiul conştienţei şi supuse controlului. Demn de reţinut este faptul că tocmai asemenea strategii de ,,conştientizare" a inconştientului sunt speculate şi de către psihologii clinicieni cu angajament cognitivist. Aceste mecanisme defensive posedă unele dintre proprietăţile proceselor primare, regăsite în special în modul lor de operare, care urmează principiului plăcerii. În acelaşi timp însă, ele demonstrează şi câteva dintre proprietăţile poceselor secundare prin faptul că sunt ancorate temporal şi au contingenţe cu realitatea. Ca atare, ele îmbină caracteristici ale celor două tipuri de procese.

Freud a sesizat că judecata morală are şi ea o puternică componentă inconştientă. El a utilizat termenul de Supra-Ego pentru a eticheta dimensiunea morală a psihicului uman. Cu toate că Supra-Ego-ul a fost conceptualizat ca parte a Ego-ului, modul său de operare se apropie mult mai mult de cel al Id-ului decât de al Ego-ului, dovadă fiind caracterul său iraţional şi independenţa de constrângerile realităţii. Cerinţele sale sunt de cele mai multe ori contrare celor enunţate de Id, ceea ce obligă Ego-ul să medieze relaţia lor. *Figura 1* redă în formă grafică integrarea celor două modele freudiene.

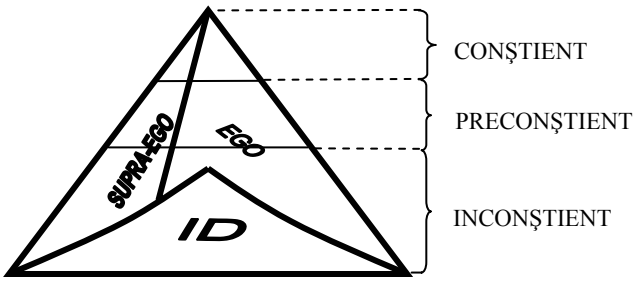

Fig. 1. Integrarea grafică a modelelor freudiene asupra inconştientului

Rezumând, conform modelului structural, procesele inconştiente operează la nivelul tuturor componentelor psihicului uman. Nu există un set strict de reguli care să ghideze dinamica inconştientului; în schimb, procesele inconştiente se întind pe un continuum de la procesele primare la cele secundare. Modelul structural are în plus o relevanţă clinică superioară celei oferite de modelul topografic.

Aceasta se datorează în primul rând efortului de a se focaliza asupra problemelor actuale ale pacientului şi care pot fi relativ uşor de sesizat de către terapeut. Sarcina terapeutului este acum sensibil modificată. El nu se mai concentrează asupra strategiilor de a aduce în planul conştienţei conţinuturile ascunse ale inconştientului ca strategie de preîntâmpinare a consecinţelor negative ale simptomelor. Scopul său este acum acela de a pune mecanismele defensive şi imperativele Supra-eului sub controlul riguros al *Eu*-lui. De reţinut, în plus, este faptul că modelul structural propus de Freud a rămas, în esenţa sa, relativ neschimbat, chiar şi după apariţia perspectivelor neopsihanalitice. Spre exemplu, Rapaport, unul dintre principalii reprezentanţi ai psihologiei *Eu*-lui, extinde în teoria sa valenţele şi forţa *Eu*-lui, dar nu modifică cu nimic altceva modelul freudian.

1.3. TEORIA RELAŢIILOR OBIECTUALE

Teoria relaţiilor obiectuale reuneşte mai multe puncte de vedere relativ disparate, aşa încât este dificil ca acestea să fie integrate într-o concepţie unitară asupra inconştientului. Din acest motiv, am decis să ne focalizăm doar asupra versiunii lui Kernberg[11], deoarece considerăm că el oferă cea mai limpede perspectivă obiectual-relaţională asupra proceselor inconştiente. Teza fundamentală a acestei teorii afirmă că nu există propensiuni sau energii fără destinaţie obiectuală. Altfel spus, o dorinţă trebuie să fie neapărat relaţionată cu ceva sau îndreptată spre ceva. În concepţia lui Kernberg, Id-ul nu este alcătuit din pulsiuni neîngrădite, ci din reprezentări reprimate ale unor nevoi relaţionale pe care el le numeşte relaţii obiectuale.

Un alt aspect important al acestei teorii este preluat din teoria freudiană revizuită. Freud a observat că şi cele mai puternic reprimate conţinuturi ale Id-ului pot uneori penetra pragul conştienţei, dar acest lucru poate fi evidenţiat doar la subiecţii nonpsihotici. Acest proces, relevat şi de şcoala neopsihanalitică, ne sugerează faptul că Id-ul şi Ego-ul nu sunt atât de puternic diferenţiate precum pretindea Freud în primele sale formulări teoretice.

În conformitate cu concepţia lui Kernberg, viaţa mentală debutează în baza unei propensiuni înnăscute a individului de a se relaţiona cu obiectele din jur şi de a forma reprezentări interne ale acestor relaţionări. Modul în care aceste tendinţe operează depinde de interacţiunile dintre experienţele relaţionale actuale ale persoanei cu capacităţile sale cognitive de maturizare. La început, impactul cel mai puternic îl au experienţele cu înaltă încărcătură afectivă. Datorită faptului că

[11] O. Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, New York, Janson Aronson, 1976.

primele reprezentări se structurează în virtutea gratificărilor şi frustrărilor, se creează premisa dezvoltării unor organizări paralele relaţionate cu acelaşi obiect. Adică, apar configuraţii bazate pe experienţe pozitive şi configuraţii bazate pe experienţe negative, ce implică acelaşi obiect. Spre exemplu, copilul îşi va dezvolta imaginea mamei celei „bune" în paralel cu imaginea mamei celei „rele". El nu este conştient de faptul că obiectul acestor atitudini contrare este aceeaşi persoană, percepând doar tăria acestor relaţionări afective contrare. Prin integrarea unor atari relaţionări, individul îşi va clădi treptat Ego-ul şi Super-ego-ul. Id-ul, în schimb, va reuni tot ceea ce nu a fost integrat de către Ego şi Super-ego. Aceste conţinuturi nu vor fi accesibile conştienţei. Eşecul integrării este rezultatul experienţelor relaţionale care fac ca aceste integrări să pară periculoase. Ele vor face însă obiectul Id-ului din spaţiul căruia uneori vor erupe şi vor determina tulburări de conduită.

1.4. PSIHOLOGIA EU-LUI

Ultimul model psihanalitic pe care îl supunem atenţiei este cel elaborat de către reprezentanţii psihologiei *Eu*-lui, orientare care a accentuat importanţa şi forţa acestuia în determinarea şi controlul vieţii mentale.

Cea mai clară formulare a acestei perspective se regăseşte în lucrările lui Stolorow & Atwood[12] şi Stolorow[13], care detaliază modelul intersubiectiv. În conformitate cu aceşti autori, toate fenomenele psihice se dezvoltă în cadrul a ceea ce ei numesc matricea intersubiectivă. Ei consideră că orice persoană simte nevoia de a stabili interacţiuni cu alte persoane pentru a conferi semnificaţie propriei vieţi, iar aceste semnificaţii se dezvoltă pe seama experienţelor subiective ale contactelor dintre persoană şi ceilalţi.

Modelul postulează existenţa a trei tipuri de inconştient: prereflectiv, dinamic şi invalidat. Inconştientul prereflectiv se fondează pe capacitatea progresiv-crescândă a individului de a-şi înţelege ambientul; inconştientul dinamic şi cel invalidat depind de modalităţile în care persoanele de referinţă reacţionează la exprimările emoţionale ale individului.

Inconştientul prereflectiv conţine principiile sociale interiorizate, prin intermediul cărora individul îşi organizează propria lume. El predetermină şi constrânge înţelegerea şi interpretările pe care persoana le conferă mediului său. Întrucât informaţia este deschisă la interpretare, toate experienţele personale vor fi modelate de către inconştientul prereflectiv. Numele de prereflectiv sugerează faptul că psihicul nostru posedă o serie de asumpţii sau axiome neverificate privitoare la modul de operare a realităţii. Aceste asumpţii sunt responsabile de subiectivitatea percepţiei (vezi New Look 1). Spre exemplu, stilurile defensive pot fi văzute ca prereflective, în sensul că ele structurează modul în care individul îşi interpretează propriile experienţe.

---

[12] R. D. Stolorow, G. E. Atwood, *The unconscious and unconscious fantasy: An intersubjective developmental perspective*, „Psychoanalytic Inquire", 9, 1989, p. 364–374.

[13] Idem, *Contexts of Being. The Intersubjective Foundations of Psychological Life*, Hillsdale (NJ), Analytic Press, 1992/95.

Inconştientul dinamic conţine stări defensive neîngrădite afectiv, care se deosebesc de derivatele pulsionale ale modelului clasic sau de configuraţiile relaţionale ale teoriei relaţionării obiectuale.

Inconştientul invalidat reuneşte acele expresii emoţionale cărora mediul social nu le permite exprimarea. Datorită acestor constrângeri ambientale, individul nu va avea niciodată oportunitatea să îşi exteriorizeze aceste afecte, ele fiind pur şi simplu „încarcerate".

1.5. COMPARAREA MODELELOR PSIHANALITICE

Modelele mai sus prezentate etalează o serie de disimilarităţi care le individualizează. Modelul clasic freudian postulează existenţa intrapsihică a unor trebuinţe şi impulsuri libere de orice relaţionare. Prin contrast, teoria relaţionării obiectuale consideră că aceste trebuinţe sunt totdeauna raportate la ceva. Spre deosebire de primele două, psihologia *Eu*-lui nu tratează problematica trebuinţelor, accentul său căzând pe expresia afectivă interpersonală. De asemenea, modelele se deosebesc sensibil în termenii diferenţelor dintre funcţionarea conştientă şi cea inconştientă. Modelul topografic are poziţia cea mai tranşantă, el susţinând că cele două forme de funcţionare sunt categoric diferite. Modelul structural şi cel al relaţiei obiectuale sugerează că diferenţele dintre cele două moduri de operare sunt dependente de organizarea conţinuturilor mentale. În evident contrast, psihologia *Eu*-lui nu identifică nici o diferenţă între cele două categorii de procese. Iată, aşadar, că putem releva numeroase diferenţe între modele care au emers din gândirea unei singure şcoli. Existenţa unor atari deosebiri face ca o serie întreagă de cercetători să se îndoiască de posibilitatea deplinei cunoaşteri a inconştientului. Şi totuşi, în ciuda disimilarităţilor identificate, putem regăsi pentru modelele analizate la fel de multe puncte comune. În primul rând, sesizăm că procesele inconştiente constituie elementul central al tuturor perspectivelor psihanalitice. În al doilea rând, în toate modelele, aceste procese sunt încărcate afectiv şi cele mai multe dintre comportamentele noastre se consideră a fi inconştient motivate. Astfel, putem afirma că inconştientul psihanalitic este, în esenţa sa, afectiv-motivaţional. Aceasta înseamnă că, în cea mai mare măsură, el este iraţional, iar de cele mai multe ori cauzele reale ale comportamentelor rămân străine celui care le execută. În al treilea şi ultimul rând, trebuie reţinut faptul că toate modelele pun un accent deosebit pe importanţa experienţelor timpurii în funcţionarea ulterioară a inconştientului. În acest sens, se consideră că tulburările emoţionale sunt cauzate tocmai de dereglări ale funcţionării inconştiente, urmare a unor evenimente traumatice pe care noi le-am experienţiat în perioadele critice ale copilăriei (pentru detalii, vezi Stein[14]).

[14] *Cognitive science and the unconscious*, D. J. Stein (ed), USA, Washington, American Psychiatric Press, 1997.

2. PERSPECTIVA COGNITIVĂ ASUPRA INCONŞTIENTULUI

Pentru cele mai multe discipline ştiinţifice este realmente dificil să identifici momentul exact al unei schimbări paradigmatice. Acest lucru nu este valabil însă şi pentru psihologia cognitivă – 12 septembrie 1956 fiind considerată ziua de naştere a acestei orientări în psihologie. La acea dată, cu ocazia uneia dintre faimoasele întruniri organizate de către *Massachusetts Institute of Technology*, Chomsky prezenta în faţa auditoriului un studiu preliminar asupra teoriei achiziţiei limbajului, Miller comunica cercetările sale asupra volumului memoriei de scurtă durată (Numărul magic 7±2), iar Newell şi Simon supuneau atenţiei de acum binecunoscutul lor model computaţional – General Problem Solver. Cele trei lucrări au marcat naşterea ştiinţelor cognitive şi implicit a psihologiei cognitive, paradigmă ce a dominat cercetarea psihologică a celei de a doua jumătăţi a secolului al XX-lea.

Primii teoreticieni cognitivişti (ex. Neisser[15]) au pornit de la premisa că psihicul uman recurge la o prelucrare serială a informaţiei. Nu mult timp după primele modelări cognitive, a devenit foarte clar faptul că o asemenea supoziţie nu poate fundamenta demersul cognitivist în explicitarea psihicului uman. Activitatea neuronală este mult prea lentă pentru a permite o procesare serială.

Cognitiviştii contemporani consideră că psihicul uman reuneşte un număr foarte mare de sisteme relativ independente şi supraspecializate care operează în paralel, ceea ce înseamnă că un număr mare de procesări se derulează concomitent. Acest tip de operare a fost etichetat prin sintagma *procesare paralelă distribuită*[16].

Psihicul este văzut acum ca un sistem ierarhic de procesori paraleli, fiecare având o independenţă mai mare sau mai mică faţă de ceilalţi.

Concepţiile moderne asupra inconştientului derivă din noţiunea de procesare paralelă. Dacă pornim de la ideea că mintea noastră este constrânsă să prelucreze foarte multe informaţii concomitent, atunci trebuie să acceptăm faptul că aceste prelucrări nu pot fi toate conştiente. Mai mult chiar, realitatea arată că cele mai multe dintre ele sunt în fapt inconştiente. Această activitate mentală inconştientă este, în ultimul timp, tot mai des etichetată ca implicită Reber[17].

Procesele implicite constituie, de facto, ceea ce astăzi numim inconştientul cognitiv. Unele dintre ele, precum achiziţia limbajului[18] şi euristicile implicate în conduita decizională (Kahneman[19]) sunt considerate înnăscute; altele sunt dezvoltate îndeosebi pe seama experienţelor personale[20]. Psihologii cognitivişti au

---

[15] U. Neisser, *Cognitive Psychology*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1967.

[16] J. L. McClelland & D. E. Rumelhart, *Parallel Distributed Processing: Exploration in the Microstructures of Cognition*, vol. 2 (*Psychological and Biological Models*), P.D.P. Research Group (eds.), Cambridge M.A., MIT Press, 1986.

[17] A. S. Reber, *The cognitive unconscious: An evolutionary perspective*, „Consciousness and Cognition", 1, 1992, p. 93–133.

[18] N. Chomsky, *Syntactic Structures*, The Hague, Netherlands: Mouton,1957.

[19] D. Kahneman & A. Tversky, *The psychology of preferences*, „Science", 246, 1982, p. 160–174.

[20] L. Hasher & R. T. Zacks, *Automatic processing of fundamental information: The case of frequency of occurrence*, „American Psychologist", 39, 1984, p. 1372–1388.

studiat memoria implicită[21], percepția implicită[22], învățarea implicită (Lewicki şi Reber[23]) şi cunoştințele implicite[24]. Putem, de asemenea, semnala încercări de a explica motivația implicită[25]. *Tabelul 1* redă, prin contrast, caracteristicile definitorii ale proceselor inconştiente şi respectiv conştiente în viziunea psihologilor cognitivişti.

Tabelul 1

Procese inconştiente vs. procese conştiente
(adaptată după Schneider şi colab., 1984)

Procesele inconştiente (automate)	**Procesele conştiente**
Derulate în paralel	Derulate serial
Modulare (operează independent)	Dependente şi interactive
Rapide	Lente
Reclamă efort minim	Implică efort
Conştientizare redusă sau absentă	Control conştient
Nu reclamă resurse centrale	Reclamă resurse centrale
Retenție de scurtă durată	Retenție de lungă durată
Nonatenționale	Atenționale
Inflexibile	Flexibile
Dificil de modificat	Uşor modificabile

Recenzorii vastei literaturi din domeniu au ajuns adesea la concluzii vădit diferite cu privire la natura prelucrărilor inconştiente. Greenwald[26] afirmă că procesele inconştiente sunt simple, nesofisticate.

El susține că ele nu au nimic în comun cu concepțiile psihanalitice asupra inconştientului. Kihlstrom, de asemenea afirmă că tezele psihanalitice sunt eronate.

În schimb, Erdeley[27] este convins că noțiunile psihanalitice pot fi derivate din cele cognitiviste. Cartea sa ‚*Psychoanalysis: Freud's cognitive psychology* reprezintă o fascinantă traducere a psihanalizei într-un limbaj cognitivist.

---

[21] D. L. Schacter, *Implicit memory: History and current status*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition", 13, 1987, p. 501–518.

[22] J. E. Kihlstrom, *The psychological unconscious,* în: *Handbook of personality: Theory and research*, L. A. Pervin (ed.), New York, Guilford Press, 1990, p. 445–464.

[23] P. Lewicki, *Processing information about covariations that cannot be articulated*, „Journal of Experimental Psychology Learning Memory and Cognition", 12, 1986, p. 135–146.

[24] R. E. Nisbett, & T. D. Wilson, *Telling more than we can know: verbal reports on mental processes*, „Psychological Review", 84, 1977, p. 231–259.

[25] J. Weinberger, & D. C. McClelland, *Cognitive versus traditional motivational models: irreconcilable or complementary?*, în: *Handbook of Motivation and Cognition*, E. T. Higgins & R. M. Sorgentino (eds.), vol. 2, New York, Guilford, 1990, p. 562–597.

[26] A. G. Greenwald, *New look 3: unconscious cognition reclaimed*, „American Psychologist", 47, 1992, p. 766–779.

[27] M. H. Erdelyi, *Psychoanalysis. Freud's cognitive psychology*, New York, Freeman, 1985.

Poziţii similare cu cele ale lui Erdeley au adoptat Shevrin[28], Power şi Brewin[29]. Aceştia au urmărit analiza disimilarităţilor dar mai cu seamă a similarităţilor între inconştientul cognitiv şi cel psihanalitic.

Constatăm, aşadar, că este destul de dificil să elaborezi o teorie unificată asupra inconştientului, cele mai multe investigaţii din acest domeniu fiind foarte specifice şi derulate izolat[30]. În plus, se pare că majoritatea cercetărilor cognitive sunt centrate asupra unor fenomene simple şi neutre din punct de vedere afectiv[31].

De altfel, în ceea ce priveşte extensia teoriilor cognitiviste în contextele clinice sau la reinterpretări ale conceptelor psihanalitice, trebuie recunoscut faptul că investigaţiile sunt încă în stadii preliminare.

Prezentăm totuşi două modele cognitiviste care au reuşit o pertinentă apropiere de dimensiunea clinică a proceselor inconştiente*: Teoria „Global Workspace"* a lui Baars[32] şi *Teoria neodisociaţionistă* a lui Hilgard[33]. Desigur, modelele cognitive ale inconştientului sunt mult mai numeroase, opţiunea preliminară pentru acestea două fiind însă justificată de intenţia noastră de a ne fundamenta, din punct de vedere cognitivist, investigaţiile asupra implicaţiilor clinice ale prelucrărilor inconştiente de informaţie (vezi capitolele 3 şi 4 ale tezei de faţă). În plus, prezentarea lor va fi secondată de analiza unui al treilea model, aparţinând lui A. Greenwald, care se distanţează sensibil de problematica clinică şi adoptă o interpretare cognitivă mult mai riguroasă a fenomenelor inconştiente.

2.1. TEORIA „GLOBAL WORKSPACE"

Teoria „Global Workspace" este fundamentată pe modelul procesărilor paralele distribuite. Întrebarea pe care Baars o ridică este cum aceste sisteme specializate şi adesea independente comunică între ele. Comunicarea lor este imperativă, altfel ne este imposibil să explicăm continuitatea şi coerenţa comportamentală. În accepţiunea lui Baars, acest lucru este posibil datorită medierii realizate de către un sistem central de schimb informaţional.

---

[28] H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertek, W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive and neurophysiological convergences*, USA, New York, Guilford Press, 1996.

[29] M. Power, C. R. Brewin, *From Freud to cognitive science: A contemporary account of the unconscious*, „British Journal of Clinical PszchologzŢ, 30, 1991, p. 289–310.

[30] A. S. Reber, *The cognitive unconscious: An evolutionary perspective*, „Consciousness and Cognition", 1, 1992, p. 93–133.

[31] J. E. Kihlstrom, *The psychological unconscious*, în: *Handbook of personality: Theory and research*, L. A. Pervin (ed.), New York, Guilford Press, 1990, p. 445–464.

[32] B.J. Baars, *A Cognitive Theory of Consciousness*, New York, Cambridge University Press, 1988.

[33] E. R. Hilgard, *Divided Consciousness: Multiple Controls in Human Thought and Action*, Revised Edition, New York, Wiley, 1986.

Acesta este concatenat şi emite outputuri către un număr relativ mare de procesori. Odată ce un sistem mental accesează sistemul central, rezultatele propriei procesări devin disponibile tuturor celorlalte sisteme informaţionale. Baars consideră că tocmai acest schimb informaţional central este ceea ce noi experienţiem în calitate de conştienţă.

Modelul baarsian compară psihicul şi nenumăraţii săi procesori cu o reţea complexă racordată la o serie de experţi procesuali ultraspecializaţi ce lucrează independent unul de altul şi se focalizează asupra unei singure probleme.

Singura modalitate prin care ,,colegii" lor pot fi informaţi despre produsul prelucrării individuale o constituie racordarea la sistemul central. Pe această cale ei îşi fac ,,publice" rezultatele procesării. Acest mecanism a fost numit ,,metafora publicitară" deoarece, în concepţia lui Baars, doar în acest mod conştienţa este capabilă să comunice tuturor membrilor sistemului rezultatele unor prelucrări izolate.

Esenţial este însă faptul că aceste mesaje capătă sens doar dacă sunt ,,publicate" individual. Această restricţie probează natura serială a conştientului dar, în acelaşi timp, ne sugerează şi posibilita-tea competiţiei atunci când diferite outputuri concură pentru a penetra spaţiul conştienţei. Relativ la această emulaţie, Baars a postulat două mijloace prin care un output informaţional poate învinge. Primul se bazează pe tăria activării: cu cât un sistem este mai puternic activat, cu atât îi sporesc şansele de a fi admis în conştient. Este foarte evident, spre exemplu, faptul că noi detectăm mult mai uşor un sunet strident decât o şoaptă, un miros intens decât o boare etc.

Dincolo de caracteristicile fizice care diferenţiază frecvent lucrurile ce ne înconjoară, mai există un factor discriminator ce controlează accesul la conştienţă, pe care Baars l-a numit ,,context". În termeni colocviali, contextul se referă la o stare bazală a minţii reprezentată atât de ,,umbrela boltită" sub care se derulează procesarea cât şi de scopul central al acestei procesări. Şi o stare psihică poate fi considerată context. Spre exemplu, ne este mai uşor să ne amintim evenimente plăcute atunci când suntem într-o dispoziţie bună. Dimpotrivă, ne vom reaminti predominant evenimente negative atunci când suntem melancolici. La fel de bine, contextul poate fi un ţel, spre exemplu, să devii psiholog. În acest caz, subiectul va conştientiza mult mai uşor evenimentele importante pentru carierea lui decât cele nerelevante din acest punct de vedere. Dacă toate aceste ipoteze obţin suport, atunci modelul lui Baars trebuie considerat un progres remarcabil în explicitarea vieţii psihice. Relativ la domeniul aplicativ, menţionăm că Baars nu este în mod particular interesat de problematica clinică, deşi el e convins că modelul său este adecvat şi în acest scop. Contextele sunt tipic inconştiente, chiar dacă influenţele lor sunt asupra a ceea ce devine conştient. Pacienţii noştri ar fi mult mai bine înţeleşi dacă am şti mai multe despre particularităţile contextelor în care ei acţionează. Baars a sugerat utilizarea unor tehnici proiective (de exemplu, completarea propoziţiilor fragmentare) ca instrumente de accesare a contextelor inconştiente. Trebuie recunoscut faptul că teoria lui Baars este totuşi incompletă, ea oferind doar vagi indicii asupra fenomenului clinic.

2.2.TEORIA NEODISOCIAȚIONISTĂ

Teoria neodisociaționistă are legături mai clare cu fenomenul clinic decât modelul lui Baars. Ea are o istorie lungă ale cărei rădăcini ajung tocmai la Pierre Janet. El a fost primul psiholog care a supus atenției tezele disociaționiste, cu referire la disocierile conştient-inconştient. Ideile lui Janet, deşi deosebit de influente la început, şi-au pierdut sensibil din popularitate atunci când cele ale lui Freud au devenit preferate. Pe la jumătatea anilor 1960, referințele despre disociere au dispărut aproape complet din literatura psihologică. Este meritul lui Hilgard de a le fi redat valoarea de care s-au bucurat la început. Modelul lui Hilgard porneşte de la constatarea că frecvent unele comportamente solicitante şi aparent deliberat plănuite se derulează în absența conştienței. Pentru a explica acest fenomen, Hilgard postulează o ierarhie a sistemelor mentale în vârful căreia situează un sistem reglator central, pe care îl numeşte conştiență. Funcția sa este de a monitoriza şi controla acțiunile subsistemelor din ierarhia sa, altfel spus, el deține funcții executive şi de monitorizare. În concluzie, funcția conştienței este de a controla şi monitoriza subsistemele mentale. Sistemul central şi subsistemele sale nu comunică în permanență, iar Hilgard invocă, ca dovadă, rezultatele unor investigații experimentale personale asupra hipnozei (experimentul observatorului ascuns).

Deşi modelul lui Hilgard a fost dezvoltat înaintea apariției noțiunii de procesare paralelă, convergențele sunt uimitoare. Într-o analiză critică, Kihlstrom consideră că subsistemele postulate de Hilgard pot fi echivalate cu procesorii paraleli. Tocmai această similaritate a sporit popularitatea modelului şi a facilitat adoptarea lui şi de către alți cercetători, incluzându-l şi pe Kihlstrom. Desigur, nu au întârziat să apară personalizările. Astfel, Kihlstrom a extins obiectivele perspectivei neodisociaționiste pentru a putea explica cât mai multe comportamente cognitive. De asemenea, el consideră că unele subsisteme, precum şi cele ce susțin deprinderile lingvistice sau detectorii de trăsături, nu sunt niciodată controlate de mecanismul central de reglare. Bornstein şi Pittman[34], pe de altă parte, supun atenției situațiile în care stimulările sunt atât de slabe încât sistemul conştient nu va fi afectat, cu toate că unele subsisteme relevă prezența stimulării.

Acest lucru se întâmplă, de exemplu, când subiecții sunt expuşi la stimulări subliminale. De asemenea, subiecții cu prosopagnozie, deşi nu sunt capabili să recunoască fețele umane familiare, etalează conduite specifice ori de câte ori întâlnesc persoane familiare şi respectiv nefamiliare. Fenomenele descrise mai sus şi multe altele pot fi considerate ca exemple tipice de disociere şi toate sunt, într-o mai mare sau mai mică măsură, inconştiente. În interpretările sale, Kihlstrom le descrie în termeni de nivele de conştientizare. În acest sens, el descrie trei tipuri de experiențe inconştiente sau disociate: a) *cu adevărat inconştiente*: experiențele ce nu pot fi niciodată cunoscute introspectiv, ci doar inferate. Exemplul cel mai

[34] R. F. Bornstein, *Subliminal mere exposure effects*, în: *Perception without awareness: Cognitive, clinical, and social perspectives*, R. F. Bornstein şi T. S. Pittman (eds.), New York, Guilford Press, 1992.

elocvent în acest sens îl reprezintă cunoştinţele procedurale (ex. principiile lingvistice şi fonologice); b) *preconştiente*: circumscriu cunoştinţele declarative care nu au fost activate suficient pentru a determina o experienţă conştientă. Ele subzistă latent şi pot deveni uneori conştiente dacă le permite contextul. Experienţele preconştiente sunt evidenţiabile în cazul percepţiei subliminale. Stimulul subliminal este procesat, chiar dacă intensitatea lui este insuficientă pentru a depăşi pragul conştienţei; c) *subconştiente*: cu referire la situaţiile în care stimularea este superioară pragului de conştientizare şi, cu toate acestea, subiectul nu o conştientizează. Ca exemple de asemenea experienţe pot fi invocate stările hipnotice şi fenomenele clinice disociative. Experienţele subconştiente constituie o adevărată provocare pentru modelele cognitive ale psihicului, deoarece descriu situaţii în care un nivel înalt de activare este totuşi insuficient pentru a accesa conştientul. Kihlstrom rezolvă dilema susţinând că orice experienţă conştientă reclamă o relaţionare cu reprezentarea mentală a sinelui. Deducem implicit că procesele inconştiente sunt acelea care nu se pot raporta la schema *sine*-lui. Unele experienţe (ex. cele subliminale) sunt prea slabe şi nu permit contactul cu sinele, iar altele sunt în mod activ izolate de sine (ex. memoriile traumatice).

Cu toate că teoria neodisociaţionistă poate explica numeroase fenomene clinice, trebuie recunoscut faptul că prezenţa ei nu este suficient de palpabilă în modelele diagnostice sau de intervenţie terapeutică. Puţine procedee clinice au emers din această perspectivă şi aceasta se datorează probabil unui insuficient suport investigativ.

3. INTEGRAREA MODELELOR PSIHANALITICE ŞI COGNITIVISTE

Recapitulând sintetic modelele psihanalitice şi cognitiviste vom repera câţiva indicatori de comparabilitate (*tabelul 2*) şi vom oferi apoi, ilustrativ, elemente de asemănare, dar şi de diferenţiere dintre acestea (*tabelul 3*). În această comparaţie finală vom raporta modelele cognitive mai cu seamă la modelul clasic freudian, această opţiune fiind justificată atât de popularitatea celui din urmă cât, mai ales, de numărul aplicaţiilor sale clinice.

Tabelul 2

Modelele psihanalitice şi cognitive: criterii de comparaţie

Reperele de comparaţie	**Psihanaliză**	**Psihologie cognitivă**
Analogia principală	Modelul energetic din fizică	Metafora computer
Fundamentare filozofică	Asociaţionism şi constructivism	Constructivism şi neoasociaţionism
Procese	Primare şi secundare	Paralele şi seriale
Proprietăţile proceselor inconştiente	Independente fără contradicţii	Modulare

Natura complementară a atuurilor celor două abordări pare să sugereze utilitatea parteneriatului lor. Fiecare poate explicita ceea ce celeilalte îi scapă, rezultând astfel o alianţă care ar putea descrie mai adecvat funcţionarea psihică, mai cu seamă cea inconştientă. De altfel, trebuie să amintim aici că Institutul Naţional pentru Sănătate Mentală din SUA a organizat în ultimii ani o serie de manifestări focalizate tocmai pe integrarea perspectivelor psihanalitice şi cognitive.

Tabelul 3

Convergenţe şi divergenţe între modelele psihanalitice şi cognitive

Asemănări	**Deosebiri**
Ambele modele: – valorizează procesarea inconştientă şi consideră că aceasta acoperă o parte semnificativă a vieţii psihice – sesizează existenţa unor diferenţe calitative între procesele conştiente şi cele inconştiente – consideră procesarea inconştientă ca fiind mult mai primitivă şi mai inflexibilă decât cea conştientă	**Psihanaliza**: – interpretările vieţii inconştiente se fondează exclusiv pe observaţiile clinice – suportul investigativ, cu puţine excepţii, este sărac **Cognitivismul**: – concepţiile cognitive sunt puternic susţinute de cercetare – majoritatea cercetărilor se derulează în laborator – studiul clinic mai slab reprezentat

În consecinţă, reiterăm întrebarea: este oare posibil să decriptăm inconştientul psihanalitic prin prisma concepţiilor cognitiviste şi să favorizăm astfel integrarea lor? Răspunsurile diferă. Greenwald, Kihlstrom, Loftus şi Klinger[35] spun NU. Erdelyi, Horowitz[36] şi Stein spun DA.

Medierea celor două poziţii ne conduce la „probabil". Părerea noastră este că o asemenea integrare devine mai plauzibilă dacă ne vom folosi de rezultatele investigaţiilor psihobiologice ca posibil liant între abordarea psihanalitică şi cea cognitivistă. În acest sens, în cele ce urmează vom dezbate perspectiva psihobiologică asupra inconştientului. Există desigur şi un alt motiv pentru care am inserat aici date neurobiologice asupra inconştientului, şi anume nevoia unui suport fiziologic pentru aplicaţiile clinice.

4. PERSPECTIVA PSIHOBIOLOGICĂ ASUPRA INCONŞTIENTULUI

Nota definitorie a psihobiologiei o constituie caracterul ei corelativ. Contribuţiile sale la dezvoltarea psihologiei generale sunt de o importanţă deosebită; ele relevă coincidenţe demne de încredere între aspectele măsurabile ale percepţiei, atenţiei,

[35] E. F. Loftus, & M. R. Klinger, *Is the unconscious smart or dumb?*, „American Psychologist", 47, 1992, p. 761–765.

[36] M. J. Horowitz, *Psychodynamic phenomena and their explanation*, în: M. J. Horowitz (ed.), 1988b.

învăţării, memoriei, motivaţiei şi emoţiilor, pe de o parte, şi integritatea structural-funcţională a sistemului nervos, pe de altă parte. Ca atare, prima constrângere impusă psihobiologiei, în demersul ei spre a-şi atinge obiectivele, este ca ea să se asigure de exactitatea cuantificării şi controlului variabilelor evaluate. Acest lucru este, cel puţin teoretic dacă nu şi practic, relativ uşor de satisfăcut dacă psihobiologii îşi propun să studieze doar aspectele conştiente sau conştientizabile ale percepţiei, memoriei, învăţării etc.[37] Chestiunea se complică însă atunci când obiectul de studiu îl reprezintă inconştientul. Problema cu care ne confruntăm în acest caz este în primul rând una ontologică, ea vizează posibilitatea confirmării neechivoce a existenţei proceselor şi evenimentelor inconştiente.

De reţinut însă că această problemă ontologică a inconştientului nu este tratată ca o simplă versiune a tezelor introspecţioniste.

Psihobiologia are legături puternice cu psihofizica, ceea ce i-a permis să identifice relaţii valide între rapoartele introspecţioniste şi evenimentele neuronale.

Este foarte important, considerăm noi, să facem de la început o distincţie clară între inconştient, în calitate de concept teoretic, şi inconştientul pretins empiric. Psihobiologia poate lua contact doar cu dimensiunile empirice ale inconştientului, şi aceasta deoarece un fapt obiectiv relevat nu poate fi corelat cu o teorie, ci doar cu un alt fapt. În consecinţă, ca simplu construct teoretic, inconştientul scapă investigaţiei psihobiologice. Pe de altă parte, abordarea empirică generează numeroase contradicţii, pentru că modalitatea clasică de confirmare a experienţelor personale, raportul introspectiv, prin nota sa de subiectivitate, invalidează tocmai caracterul inconştient al acestora.

Prin urmare, singura alternativă pentru o ,,psihobiologie a inconştientului" este una în care termenul de inconştient este folosit ca un simplu cod verbal prin care se etichetează o colecţie de procese mentale ce se exprimă comportamental, dar al căror conţinut scapă introspecţiei. Desigur, relaţia dintre procesele psihice inconştiente şi expresiile comportamentale corespunzătoare lor este foarte delicată. Psihobiologiei îi revine aici un rol deosebit, deoarece ea este în măsură să detecteze corelatele fiziologice ale unor asemenea procese inaccesibile conştientului şi să furnizeze argumentele necesare pentru a susţine existenţa lor.

Şi totuşi, acest rol este unul prea modest dacă scopul nostru este acela de a elucida problematica fenomenelor inconştiente. Însuşi Freud, în faimosul său **Proiect** (*Proiect pentru o psihologie ştiinţifică*), elaborat în termeni neuropsihologici, pretindea mult mai mult atunci când îndemna o întreagă generaţie de psihologi şi psihanalişti să înglobeze în modelele lor rezultatele investigaţiilor neurobiologice ale vremii, pentru a identifica mecanismele cauzale asociate proceselor psihodinamice. În lucrarea amintită, Freud a postulat existenţa unor unităţi bazale ale sistemului nervos comparabile cu neuronii şi a unor ,,bariere de contact" între aceste unităţi asemănătoare sinapselor, ulterior descoperite. În plus, el era ferm convins de existenţa

[37] W. Hirst, *Cognitive aspects of consciusness*, în: *The Cognitive Neurosciences*, M. S. Gazzaniga, (ed.), Cambridge, MA: MIT Press, 1995.

unor puternice conexiuni bio-psihice. Din păcate, teoria sa neuropsihologică nu a fost publicată imediat, ea văzând lumina tiparului (şi doar fragmentar) la mult timp după moartea autorului ei. Opiniile cu privire la importanţa şi impactul perspectivei neuropsihologice freudiene asupra psihanalizei contemporane sunt împărţite. Unii, cei care sunt convinşi că Freud nu a mai reluat teoria, consideră că tezele sale neuropsihologice au constituit o tentativă prematură şi eşuată de a fundamenta psihanaliza ca o disciplină ştiinţifică riguroasă. Alţii, în schimb, sunt de părere că o parte din tezele proiectului, cele mai valoroase, au fost încorporate de Freud în teoria sa privind interpretarea viselor (***Die Traumdeutung***). Spre exemplu, Pribram şi Gill[38], într-o reevaluare atentă a Proiectului freudian afirmă că acesta constituie un valoros efort de pionierat în încercarea de a fundamenta neuro-biologic psihanaliza; aici, susţin ei, regăsim conceptualizările fundamentale ale mecanismelor ce explică fenomenele psihanalitice. Subscriem şi noi acestei opinii, fiind convinşi că intenţia lui Freud a fost aceea de a înrădăcina psihanaliza în biologie şi de a dovedi că toate mecanismele psihice sunt instanţiate cerebral. Demn de reţinut este şi faptul că, în concepţia celor doi autori mai sus menţionaţi, Proiectul este o veritabilă prefigurare a teoriei moderne privind controlul cognitiv şi că el poate oferi psihologiei cognitive o mai largă aplicabilitate clinică.

Dintre teoreticienii psihanalişti ai celei de a doua jumătăţi a acestui secol, probabil cel mai categoric în accentuarea importanţei relaţionării proceselor cerebrale cu interpretările psihanalitice este Rubenstein[39]. În 1976, acesta afirma: „în psihanaliză analistul nu poate cunoaşte în mod nemediat inconştientul; natura proceselor inconştiente este totdeauna inferată din experienţele conştiente pe care le poate descrie pacientul sau din comportamentele adoptate de către acesta şi pe care psihanalistul le consideră a fi mărturii ale influenţelor inconştiente". Rubenstein era convins că neurofiziologia ne oferă modalităţi alternative prin care inconştientul poate fi cunoscut direct, fără inferenţe. Metodele neurofiziologice, spune el, ocolesc nivelul subiectiv, ele „dialoghează" cu organismul şi nu cu persoana. Una dintre metodele pe care Rubenstein o consideră foarte utilă în investigarea inconştientului o reprezintă tehnica înregistrării potenţialelor evocate (PE) şi îndeosebi o formă particulară a acestei proceduri, potenţialele stimul – relaţionate (PSR).

Metoda înregistrării potenţialelor evocate s-a dezvoltat prin rafinarea procedeelor electroencefalografice (EEG), odată cu apariţia tehnicilor de „nivelare" a semnalelor electrice induse. Ea permite înregistrarea reacţiilor electrice elaborate de sistemul nervos central în urma acţiunii unor stimuli externi. Tehnica înregistrării potenţialelor stimul-relaţionate (PSR) particularizează PE cu referire la situaţiile în care studiem varietatea răspunsurilor electrice la un stimul specific.

---

[38] Apud H. Shevrin, J. A. Bond, L. A. W. Brakel, R. K. Hertel & W. J. Williams, *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive, and neurophysiological convergences*, USA, New York, Guilford Press, 1996.

[39] J. Rubenstein, *Concordance of visual and manipulative responsiveness to novel and familiar stimuli: A function of test procedures or of prior experience?*, „Child Development", 47, 1976, p. 1197–1199.

Tendința contemporană este de a considera psihobiologia mai degrabă ca o sursă de confirmare şi nu doar de simplă corelare a interpretărilor psihologice. Apelând la asemenea metode, se urmăreşte o fundamentare cu adevărat obiectivă a modelelor psihologice indiferent de orientarea lor. Aceasta înseamnă că trebuie să ne servim de psihobiologie într-o manieră similară utilizării de către anatomist a microscopului. Din păcate, de multe ori, această obstinație pentru obiectivitate poate să ne conducă la serioase pierderi sau erori. Cu toate acestea, adâncirea nivelului de analiză cu accent pe biochimia cerebrală ne va facilita, sperăm, înțelegerea jocului de culise al acestor corelații.

De o însemnătate cu totul aparte şi foarte promițătoare sunt şi rezultatele unor investigații neurocognitive relativ recente care au reuşit să identifice o categorie aparte de mecanisme biochimice autoprotective. Ele sunt similare, în funcționarea lor, cu mecanismele defensive ale *Eu*-lui, postulate şi descrise pentru prima dată de către Freud. Menirea lor este de a proteja sistemul nervos central în situațiile de suprasolicitare. Nu ne putem hazarda să pretindem că s-a identificat o relație cauzală între procesele ce se derulează la cele două nivele (psihologic şi biochimic), dar pentru asemenea procese chiar şi o corelație aparent simplă înseamnă un salt remarcabil. În sprijinul tezelor de mai sus putem invoca paşii impresionanți pe care i-a făcut demersul chimioterapeutic în tratarea diferitelor tulburări psihiatrice, îndeosebi în urma reuşitelor de excepție ale psiho-farmacologiei moderne[40]. Acest progres ar fi fost imposibil în lipsa unor rezultate investigative care au atras atenția asupra puternicelor legături dintre ,,soma" şi ,,psyche".

Sesizăm aşadar că dată fiind natura metodelor şi teoriilor psihobiologice, încercările de a le apropia de interpretările psihanalitice întâmpină adesea serioase dificultăți. În calitate de disciplină corelativă, psihobiologia apelează la o metodologie specifică şi preferă investigarea doar a fenomenelor observabile şi cuantificabile. Aceste fenomene sunt, de regulă, acelea ce pot fi exprimate comportamental sau cel puțin care sunt rezultatul unor inferențe plauzibile elaborate în virtutea unor fapte comportamentale.

Orice încercare de a integra metodele psihobiologice cu cele psihanalitice, angajate în mod tradițional în studiul inconştientului, necesită o oarecare ,,diluare" a accepțiunii clasice de inconştient. O versiune modernă asupra inconştientului trebuie să se distanțeze, uneori sensibil, de perspectiva psihanalitică, fără însă a o respinge necritic şi să se apropie vădit de modelele cognitiv informaționale.

Nu este în intenția noastră contestarea teoriei psihanalitice în întregul său, ci doar a acelor teze dificil de obiectivat. În plus, noi apreciem ardoarea cu care Freud a urmărit ca teoria sa să-şi afle corespondențe în modelele neurobiologice şi nu trecem cu vederea eforturile sale în acest sens. Trebuie să recunoaştem că cel puțin în parte şi în raport cu cunoştințele neurobiologice ale perioadei sale dorința lui s-a împlinit.

[40] Vezi M. J. Gitlin, *The Psychotherapist's Guide to Psychopharmacology*, New York, The Free Press, 1990.

Abordarea psihobiologică contemporană a inconştientului apelează la metode neurochimice, electrografice şi imagistice de înaltă precizie, urmărind stabilirea unor corelaţii între diferitele modalităţi psiho-comportamentale prin care ni se relevă inconştientul şi o serie de evenimente biochimice şi electrofiziologice. Pentru detalii privind cele mai moderne achiziţii ale neuroştiinţelor cognitive pot fi consultate o serie de studii apărute în publicaţiile centrului universitar clujean[41]. Spre exemplu, potenţialele stimul-relaţionate (PSR) sunt indicatori de primă importanţă pentru semnificaţiile conotative ale cuvintelor, tăria asocierilor semantice, apartenenţa categorială, dar şi pentru procesele subliminale relaţionate cu conduita emoţională şi cea decizională, expectanţele şi conflictele inconştiente etc. PSR au marele avantaj de a fi independente de evaluările clinice şi de a avea o notă înaltă de obiectivitate, evaluarea lor evitând în mare măsură demersul inferenţial.

În ciuda acestor achiziţii impresionante, este dureros faptul că foarte frecvent lipsesc contactele şi, implicit, convergenţele între exploratorii creierului şi psihanaliştii inconştientului. Aceste absenţe se relevă mai cu seamă prin lipsa unor programe comune de cercetare focalizate pe un set specific de probleme, dar şi prin extensiunea mult prea mare a conceptului de inconştient în lipsa unei taxonomii viabile şi neechivoce.

Trebuie să recunoaştem însă că în perimetrul ştiinţelor cognitive asemenea neajunsuri au fost deja depăşite. Aici abordarea interdisciplinară este circumscrisă obiectivelor prestabilite de promotorii corpusului ştiinţific şi ca atare cvasiimperativă.

De altfel, apariţia psihologiei cognitive a fost impusă tocmai de dorinţa unei analize pluridisciplinare şi multinivelare a sistemului cognitiv uman. Este meritul acestei familii ştiinţifice şi în special al psihologiei cognitive de a fi dezambiguizat un număr mare de fenomene psihice pentru care psihologia clasică putea oferi cel mult etichete lingvistice. Cred că sunt în asentimentul multora dacă afirm că un model integrativ şi coerent al inconştientului reclamă imperativ coroborarea celor mai viabile rezultate ale investigaţiilor realizate de reprezentanţii celor trei abordări prezentate aici. Colaborarea lor are cel puţin două raţiuni: mai întâi nevoia de complementaritate şi apoi cea a unor confirmări obiective.

[41] O. Benga, *Trends in neurosciences*, „Cogniţie, Creier, Comportament", 1, 1997, p. 269–267; V. Lupu, şi A. Olteanu, *Implicarea sistemului L-Argină-No în procesul potenţării sinaptice de lungă durată (LTP)*, „Cogniţie, Creier, Comportament", 1, 1997, p. 251–259; A. Rusu, *Modele neurobiologice ale memoriei olfactive accesorii*, „Cogniţie, Creier, Comportament", 3, 1999, p. 381–389; D. Cîrneci, *The emotional Stroop task and anxiety. A cognitive neuroscience approach*, „Cogniţie, Creier, Comportament", 3, 1999, p. 419–445.